

Pačesová, Jaroslava

O některých chystaných podnikcích v oblasti nářečního výzkumu za hranicemi

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1954, vol. 3, iss. A2, pp. 119-121

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101181>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1948) a našla v něm mnoho zajímavého materiálu (na př.: *cernil-pera, knjaz'ja - bojara k svojim šurakam-bratjam, riki-ozera, nevidana-nestlychana, poizil-kormit* a j.). Sledovala i další osudy takových spojení a zjistila, že mohou vésti k tvoření nových slov (na př.: *rodoslovije* ze spojení *kakogo ty rodu-slovija*), k tvoření adjektiv ze substantiv (*železo bulatnoje z bulat-železo*) a p. Z excerpce jen 1. svazku bylin vidíme, jakým bohatstvím asyndetických spojení ruská lidová poesie oplývá. Úkol sebrat a zpracovat veškerý materiál ruský leží ještě stále před námi a, jak ukazuje práce Borowské, slibuje bohatou zeň.

Druhá práce je z oblasti jazyků ugrofinských. A. Faludiová v článku *Zusammenfassende Zusammensetzungen und metrische Parallelismen im Chantischen (Acta linguistica Academiae scientiarum Hungaricae I (1952) 419—433)* pojednává o podobných útvarech v chantijštině (ostjačtině). Zde jsou tato spojení už neproduktivní a formou jsou to nejčastěji složeniny. Práce maďarské autorky vrhá nové světlo do problému vzniku těchto spojení. Faludiová totiž zjišťuje, že části složenin kolektivního významu se vyskytují v t. zv. metrických paralelismech. To je zjev, že se opakují metrické celky, často celé věty, se změnou jednoho nebo několika málo slov. Tato stavba básní je podmíněna zvláštním způsobem přednesu epických básní u Ugrofinů. U nás jej popsal Holeček v úvodu ke svému překladu Kalevaly: básně přednášejí dva zpěváci, kteří se střídají po jednom verši. Jeden z nich ovládá a přednáší děj, druhý zpěvák právě přednesený verš pozměňuje. Hlavně tento zpěvák dodává písni různé básnické ozdoby, musí mít tedy jistou zásobu rýmových nebo obsahových variant. A právě ty varianty, ta slova, jimiž se jinak stejné verše odlišují, tvoří složeniny typu *stříbro-zlato*. Na př. slova *ně žena a xó muž* tvoří kolektivní složeninu *ženju' člověk, a tatáž slova se vyskytují na př. v paralelismu:*

ně-vuren narəj iorəm = frauenblutiger ahndungbringender Gott,

xó-vuren narəj iorəm = männerblutiger ahndungender Gott.

Je otázka, jakého charakteru je vztah mezi paralelismy a kolektivními složeninami. Faludiová odmítá, že by zde šlo o souvislost genetickou. Důvody, o něž své tvrzení opírá, jsou však dosti slabé. Zjišťuje, že jsou složeniny, které se nevyskytují v metrických paralelismech, a naopak, že se v paralelismech vyskytují slova, z nichž se nestaly složeniny kolektivního významu, ač by to bylo nasnadě. Zde můžeme namítnout toto: příbuznost obou jevů si nemusíme vykládat tak, že by každé složenině muselo odpovídat užití jejích částí v paralelismu a naopak. V některých případech může jít o analogické vytvoření složeniny, jindy zase může nastat její zánik. Uplatnění složenin v paralelismech též záleží na dějové předloze. Konečně uvádí Faludiová, že v paralelismech se vyskytují i dvojice, jejichž význam prý nedává možnost k vytvoření složeniny s kolektivním významem. To by samo o sobě nebylo nic zarážejícího: proč by se měly v paralelismech vyskytovat jen dvojice, které spojeny mohou mít kolektivní význam? Ale i příklady takových dvojic nejsou přesvědčující. Uvádí se na př. dvojice *xoŋ* daleký, dlouhý a *yan* blízký, krátký: zde můžeme uvést hned dvě slovanšská kolektivní spojení: *v dáli blízku, deň dlhý-krátky*. Též dvojice různých číslovek, které autorka uvádí, se vyskytují často v slovanských jazycích k vyjádření neurčitého počtu. Ale i když s podanými důvody nelze snad souhlasit do všech podrobností, může závěr být správný. U obou formací jde asi jen o paralelní vývoj. Obě jsou velmi staré a v obou se vyskytují dvojice slov, která mají podobný význam a mohou se zařadit pod jeden souhrnný pojem. Proto se hodila tato slova jak pro složeniny kolektivního charakteru, tak i pro varianty v paralelismech. Jako další důkaz pro these Faludiové je možno uvést toto: spojení typu *stříbro-zlato* je běžné snad ve všech jazycích Evropy a Asie, kdežto metrické paralelismy jsou zvláštnost Ugrofinů. Ovšem obě formace se mohly navzájem ovlivňovat: složenin kolektivního významu se dalo jakožto dobře známých spojení dvou pojmů snadno použít při hledání obdobného slova pro metrický paralelismus a naopak, schopnost nalézat pro libovolné slovo variantu, vypěstovaná zvláštní ugrofinskou formou přednesu, napomáhala snad ke vzniku nových složenin.

Otázka vzniku kolektivních spojení je dosud otevřená. K jejímu rozřešení je ovšem třeba důkladného zpracování příslušného materiálu ve všech jazycích, což je práce, která většinou teprve čeká na pracovníky.

Eva Havlová

O některých chytaných podnikcích v oblasti nářečního výzkumu za hranicemi. Dialektologie jako samostatná jazykovědná disciplína se formovala v 2. polovině 19. století. Jazykovědci si tehdy uvědomili, jakou významnou úlohu má nářeční materiál pro obecné zkoumání jazyka a zvláště pro studium jeho dějin. Proto se vedle

sbírek ethnografického materiálu začínají objevovat monografie a slovníčky zachycující lidová nářečí. Vzniká Dal'ovo pojednání o ruských nářečích, podobné práce nacházíme u nás, v Polsku a v mnoha jiných zemích. V Anglii byla iniciátorkou prvních dialektologických průzkumů English Dialect Society pod vedením prof. W. W. Skeata. Materiál byl však většinou sbírán osobami neznalými jak vědeckého zkoumání dialektů, tak fonetické transkripce. Bylo proto třeba je zrevizovat a doplnit, což provedl metodou dotazníkovou prof. Joseph Wright. Výsledkem této jeho obrovské práce je šestisvazkový English Dialect Dictionary. Metoda dotazníková pak dala základ k linguistickým atlasům, jež jsou vyvrcholením dialektologické práce zaměřené synchronicky; podávají obraz dnešního nářečního stavu na celé oblasti.

Prvním jazykovým atlasem (jeho autorem byl Wenker) se může, jak známo, pochlubit Německo. Ten se pak stal vzorem dosud největšího atlasu ve Francii (Gillieron). Další atlasy jsou z Korsiky (Gillieron), z Rumunska (Weigand, nověji Pop a Pușcariu), dále velmi hodnotný ze Švýcarska (Jaberg—Jud), ze Španělska (Griera), z Polského Podkarpátí (Małecki—Nitsch) a nejnověji americký Kurathův. Pomýšlelo se i na sestavení linguistického atlasu slovanského na návrh Meilleta a Tesnière. Zůstalo však prozatím jen při návrhu. Sovětští jazykovědci začali s atlasovými pracemi jako jedni z prvních. Mýlné názory Marrovy pronikly však i do tohoto oboru jazykovědy, a muselo se proto přikročit k revizi a přepracování celého materiálu. Dialektologický atlas ruský bude značně odlišný od atlasů, na nichž se pracuje v západních zemích. Bude totiž podávat nejen celkový obraz tradičních nářečí, ale také změny tradiční venkovské mluvy, k nimž nutně dochází při budování komunismu.

Daleko pokročily dialektologické práce v Anglii zásluhou známého curyšského profesora E. Dietha, který spolu s leedským profesorem H. Ortonem sestavil velmi podrobný dotazník pro budoucí atlas v Anglii. Zprávu o postupu práce při sestavování dotazníku podal jednak prof. Orton ve sborníku English Studies Today, Oxford University Press 1951, str. 63—68, dále prof. Dieth, tamže, str. 68—73. O zkušenostech při vyplňování dotazníku psal pak opět Orton v 6. čísle English Studies XXXIV (1953), vydaném k šedesátinám Diethovým.

Jako základ pro chystaný jazykový atlas sestavili oba jmenovaní autoři podrobný dotazník o 9 svazcích, obsahující celkem 1300 otázek na tato témata: I. Statek a hospodářským obydlím II. obdělávání polí, III. Zvířata, IV. Příroda, V. Dům a domácnost, VI. Lidské tělo, VII. Čísla, čas, počasí, VIII. Společenské činnosti, IX. Stavby, činnost, vztahy. Obsah dotazníku je zaměřen k stránce lexikální, ale přihlíží též k problémům hláskoslovným, morfologickým a syntaktickým. Otázky, jež jsou přesně formulovány, jsou trojího druhu: I. Pojmenování (Naming), II. Doplnění (Completing), III. Hovor (Talking). Do I. skupiny jsou zahrnuty otázky typu „What-do-you-call-this“ (jak říkáte tomuto) při čemž explorační ukáže na určitou věc nebo ji jakýmkoliv způsobem charakterizuje, na př.: What do you call the bird that does this? (Jak nazýváte ptáka, který dělá takto) a napodobí hlas kohouta. Přivedl-li informátora na pravý výraz dalšími specializovanými otázkami, označí slovo v dotazníku značkami jako P (on pressure — pod nátlakem), sw (word suggested — navržené slovo), sf (phonetic form suggested — navržený fonetický tvar). Druhým, oblíbenějším typem jsou Completing Questions, kde informátor prostě doplňuje větu napověděnou exploračním. Př.: Two bad-tempered dogs when they meet usually begin... (to fight) (Dva zuřiví psi když se potkají, obyčejně začnou...) (se rvát). Třetí způsob, jak získat hledanou odpověď, je the Talking Type. Explorátor položí informátorovi takovou otázku, aby v její odpovědi se nutně vyskytlo požadované slovo. Př.: What can you make from milk? (Co můžete dělat z mléka?) Prof. Orton však považuje tento způsob za velmi zdlouhavý, a proto se ho používá jen velmi zřídka.

V praxi se ukázalo, jak důležitá je přesná formulace otázek, až už kteréhokoliv typu. Je nutné položit otázku tak, aby informátor podal právě tu odpověď, již chce slyšet. Př.: původní otázka v dotazníku zněla: Suppose your cart is lopsided and you drive carelessly, what is the cart likely to do? (Dejme tomu, že váš vůz je příliš naložený na jedné straně a vy řídíte neopatrně, co asi se stane s vozem?) Tato otázka jistě nelichotí sedlákovi a odpověď, již dostaneme, asi bude: We do not do that (To my neděláme). Šťastnější je nová formulace otázky: Suppose your cart goes over accidentally, what would you say it does? (Dejme tomu, že váš vůz se náhodou převrátí, co řeknete, že udělá?)

Odpovědi se zapisují v mezinárodní fonetické transkripci. Explorátor však neznamenává první odpověď, neboť tak by nezískal skutečnou řeč zkoumané oblasti, ale jen chvilkovou reakci na danou otázku. Je proto nutné, aby explorační byl dobře foneticky vyzkoušen a aby zároveň ovládal anglickou dialektologii, neboť jedině tak

rozpozná padělaný tvar od pravého. Musí být i dobrým psychologem, aby získal vhodnou konverzaci zájem informátora.

Výběr informátorů provádí explorátor po dohodě s místním učitelem přímo ve vesnici. Dává přednost nejstarším generacím. Nejvhodnější je osoba tělesně i duševně zdravá, ovládající rodný dialekt jako svůj jediný dorozumívací prostředek, a která pokud možno neopustila na delší dobu svou rodnou ves. Explorátor uvazuje i o správném rozvržení jednotlivých temat mezi jednotlivé osoby, na př. názvoslovi vztahující se k rodině a domácnosti jistě pohotověji ovládá žena. Souvislé vyprávění historky ze života venkovana pak zachytí na magnetofon.

Velmi závažným problémem při dialektologickém průzkumu je hustota sítě. Pro stanovení hustoty zkoumaných bodů brali autoři v úvahu geografické podmínky, způsob zaměstnání obyvatelů obce, vzdálenost mezi jednotlivými vesnicemi a populační čísla minulého století. Na tomto základě stanovili pak jako minimální síť pro celou Anglii 300 bodů. V praxi se však ukázalo, že pro vyčerpávající jazykový atlas by tento počet bodů nestačil, a byl proto zvýšen asi na 500.

Novinkou anglického dotazníku ve srovnání s jinými je t. zv. Reverse Question. Jejím účelem je vymezit oblasti, v nichž určité slovo má tenýž význam. Př.: dialektolog pátrá po významech slova na př. „corn“ a zaznamenává oblasti, v nichž toto slovo má význam „obilí“. Hranice mezi oblastmi se shodným významem nazývá prof. Dieth isogémy.

Tolik ke zprávám obou autorů. Pro srovnání se zmíním o postupu dialektologických prací u nás.

Pokud se týče atlasových prací, jsme zatím ještě v začátcích. V roce 1947 zahájil Ústav pro jazyk český s dialektologickou komisí Akademie průzkum současného stavu nářečí. Používá se dotazníkové metody, již propracoval hlavně zesnulý profesor A. Kellner v tom směru, že se kombinuje předběžné vyplnění dotazníků prostřednictvím učitelů s přímým terénním průzkumem pracovníků Ústavu. Vyplněné dotazníky mají za úkol podat přehled po nářeční diferenciaci a tím vytvořit síť operných bodů, v nichž pak bude získaný materiál ověřován a doplňován odborníky. (Podrobnější informace viz ve zprávě Kellnerově v 1. ročníku tohoto Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university, str. 169—176.) Podobným způsobem se provádějí i výzkumy v jiných zemích. Naskýtá se nám otázka, proč v Anglii dávají přednost přímému výzkumu jednoho explorátora. Ve zprávě prof. Dietha najdeme odpověď i na tuto otázku. Nepřímá metoda — nebo jak on ji nazývá „correspondent method“ — nemůže podatí dokonalou fonetickou charakterisaci nářečí. Při zachycování lexikální stránky varuje pak před překladem ze spisovného jazyka, k němuž nepřímá metoda svádí. Naše dotazníky, jež uvádějí přímo nářeční varianty dané oblasti a upozorňují i na fonetické zvláštnosti, jsou však přesvědčivým důkazem toho, že i takovým úskalím se dá vyhnout. Nemáme bohužel k dispozici dotazník anglický, a proto nám uniká možnost zvážít klady a zápory při jeho praktickém použití. Nejdůležitějším úkolem zůstává nakonec co nejrychlejší sebrání materiálu. Jsme svědky, že se nářečí pod tlakem spisovného jazyka mění a pozvolna odumírá. Vlivem nových poměrů hospodářských a politických mizejí nejen staré předměty a zvyklosti, nýbrž i názvy pro ně. Žijí sice ještě v paměti nejstarších generací, ale většinou vymírají s nimi. A proto se již dnes nedočkáme takového jazykového atlasu, jaký mohl být pořízen ještě před několika desítkami let. V tom se shodují všichni dialektologové a odtud pramení i obrovský rozmach dialektologických průzkumů; v nich se má zachytit pro atlasy alespoň to, co se ještě zachytit dá.

Vyvrcholením dialektologických snah je plán lovaňského linguisty Severa Popa na zřízení mezinárodního centra obecné dialektologie s časopisem Orbis jako tiskovým orgánem. V prosinci 1951 bylo toto centrum uskutečněno zásluhou členů lovaňské university. Mezi spolupracovníky najdeme jména Jaromíra Běliče, Václava Poláka, dále E. Dietha, H. Ortona, A. McIntoshe, A. Griery, A. Martineta, K. Jaberga, H. Pedersena, L. Tesnière a mnoha jiných. V prospektu časopisu Orbis (1952—1953) nám podává Sever Pop hlavní body programu. Mezinárodní dialektologické centrum bude koordinovat jednotlivé národní výzkumy, umožní bádání o obecných zákonitostech ve vývoji dialektů, naváže užší spolupráci s příbuznými disciplinami jako fonetikou, etnografií, folklorem, onomastikou, historií atd. Bude dále shromažďovat materiál pro vydávání linguistické encyklopedie a linguistických map. V jazykových oblastech méně prozkoumaných bude podporovat rozmach dialektologických prací. O veškeré činnosti budou v časopisu Orbis podávány pravidelné zprávy.

Jaroslava Pačesová